

RELIGIA (I KOŚCIOŁ) JAKO ŹRÓDŁO NORM I WARTOŚCI W PAŃSTWIE DEMOKRATYCZNYM NA PRZYKŁADZIE DEBATY WOKÓŁ OCHRONY ŻYCIA OD MOMENTU POCZĘCIA

RELIGION (AND THE CHURCH) AS A SOURCE OF NORMS AND VALUES IN A DEMOCRATIC STATE ON THE EXAMPLE OF THE DEBATE REGARDING THE PROTECTION OF LIFE FROM THE MOMENT OF CONCEPTION

Dr Karolina Pasik

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska
e-mail: k.pasik@uksw.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-5024-3412>

Abstrakt

Autorka artykułu, podejmuje próbę wskazania roli religii (i Kościoła) jako źródła norm i wartości w kontekście funkcjonowania państwa demokratycznego. Przedmiotem badań są tutaj działania Kościoła w odniesieniu do debaty społeczno-politycznej, w której szerokim dyskusjom poddano normy i wartości uniwersalne (religijne oraz państwowe) – tj. wokół kwestii ochrony życia od momentu poczęcia.

Słowa kluczowe: religia, Kościół, państwo demokratyczne, normy i wartości, ochrona życia

Abstract

The author of the article attempts to indicate the role of religion (and the Church) as a source of norms and values in the context of the functioning of a democratic state. The subject of the research is the actions of the Church in relation to socio-political debate, in which broad discussions were held on universal norms

and values (religious and state) – i.e. pertaining to the protection of life from the moment of conception.

Keywords: religion, Church, democratic state, norms and values, protection of life

„W trosce o przyszłość społeczeństwa i rozwój zdrowej demokracji trzeba pilnie odkryć na nowo istnienie wartości ludzkich i moralnych, należących do samej istoty i natury człowieka, które wynikają z prawdy o człowieku oraz wyrażają i chronią godność osoby: wartości zatem, których żadna jednostka, żadna większość ani żadne państwo nie mogą tworzyć, zmieniać ani niszczyć, ale które winny uznać, szanować i umacniać”¹.

Współczesne państwa demokratyczne funkcjonują w złożonej przestrzeni (sferze) społecznej. Ścierają się tutaj różne tradycje kulturowe, światopoglądy, a także normy i wartości. Jednym z kluczowych elementów tej przestrzeni była i jest do dziś religia – nie tylko jako forma wiary i praktyk religijnych, ale także jako źródło norm i wartości. Wobec rosnącej obecnie liczby przemian oraz sporów na tle światopoglądowym i związanymi z nimi napięciami wśród społeczeństwa [Szymczyk 2019, 36] – religia (a z nią głos Kościoła) jako źródło norm i wartości jest tematem nie tylko aktualnym, ale przede wszystkim fundamentalnym dla zrozumienia zachowań społecznych oraz funkcjonowania demokratycznego państwa [Krukowski 1996, 32].

Rozważania przedstawione w niniejszym artykule skupią się na analizie roli religii (i Kościoła) jako źródła norm i wartości w kontekście funkcjonowania państwa demokratycznego. Podjęta przy tym zostanie próba odpowiedzi na pytanie o to, czy i w jakim zakresie religia (i Kościół) mogą być źródłem w kształtowaniu oraz utrzymywaniu norm i wartości społecznych obowiązujących we współczesnym państwie demokratycznym. Czy religia (i działanie Kościoła) jest tutaj do pogodzenia z porządkiem państwa demokratycznego? Czy należy mówić raczej o pewnego rodzaju kolizji w zakresie obowiązujących norm i wartości? Kwestie te zostaną omówione na przykładzie debaty wokół ochrony życia od momentu poczęcia.

¹ Ioannes Paulus PP. II, *Litterae encyclicae de vitae humanae inviolabili bono Evangelium vitae* (25.03.1995), AAS 87 (1995), s. 401-522; tekst polski w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1996 [dalej: EV], nr 71.

1. Religia jako źródło norm i wartości społecznych a obecność Kościoła w państwie demokratycznym

Wartości i normy (społeczne) są istotnymi elementami organizującymi życie w kontekście zachowań oraz wzajemnych relacji jednostek tak w społeczeństwie, jak i państwie. Wartości to podstawowe zasady i przekonania, które są fundamentem dla przyjętych w danej zbiorowości norm². Z kolei normy określają to, jak należy zachowywać się w określonych sytuacjach, aby zapewnić m.in. stabilność i porządek³. Służą one zatem do tzw. regulowania zachowań, ale także co istotne z punktu widzenia niniejszego artykułu do wyznaczania tego, co dana społeczność postrzega jako właściwe, etyczne i godne do naśladowania czy idąc dalej normowania w ramach danej grupy społecznej (danego państwa). Religia rozumiana jako źródło norm i wartości (społecznych) ma charakter uniwersalny i powszechny. Przekazywane przez nią reguły takie jak: wolność, wychowanie, poszanowanie życia, rodzina czy pomoc potrzebującym – obecne są we wszystkich kulturach i społeczeństwach państw demokratycznych. Wszystkie mają religijne korzenie, jednak z czasem zostały zaadoptowane do różnych perspektyw życia ludzkiego [Mariański 1996, 89]. W celu zrozumienia tej zależności oraz przedstawienia roli religii w kontekście tworzenia norm i wartości w państwie demokratycznym niezbędnym jest ukazanie tego problemu z perspektywy religijnej, socjologicznej, kulturowej, psychologicznej oraz politycznej.

Perspektywa religijna norm i wartości oraz sama religia i Kościół jako instytucje odgrywają tutaj szczególną rolę. Oferują one gotowy system norm opartych o wartości moralne i duchowe, które uznane są za uniwersalne i nadane przez Boga. Religia od zarania dziejów pełni funkcję autorytetu moralnego. Przekazywane przez nią wartości kształtują sumienie człowieka oraz oddziałują na systemy prawne [Tenże 2017, 241-42, 298] – wiele norm swoje źródło ma m.in. w Dekalogu (funkcja kreacyjna, regulacyjna) [Maroń 2022, 199-200, 202-207; Gil 2024, 194-97]. Podkreślić należy, iż religia oraz Kościół to nie tylko perspektywa duchowa, ale również społeczna [Mariański 2012, 76]. Kościół w wielu państwach, w tym m.in. w Polsce, odegrał i do dziś odgrywa istotną rolę w zakresie kształtowania kultury

² „Wartość.”, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/warto%C5%9B%C4%87.html> [dostęp: 22.08.2025].

³ „Normy.”, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/normy.html> [dostęp: 22.08.2025].

oraz relacji społecznych (funkcja kreacyjna, integracyjna). Jest on ważnym elementem tożsamości narodowej i politycznej kultury (funkcja tożsamościowa) [Tenże 2017, 298]. W państwach demokratycznych, religia a z nią Kościół najczęściej współistnieje i działa z państwem na zasadzie autonomii i współpracy na rzecz każdego człowieka (model skoordynowanej separacji) [Burgoński 2014, 227-28; Mazurkiewicz 2001, 206-208; Kolibski 2009, 35]. Normy i wartości religijne oddziałują na normy i wartości społeczne, czy idąc dalej również państwowe. Przykładowo ochrona życia jako daru Bożego oraz nienaruszalność godności ludzkiej od chwili poczęcia przekłada się na normy i uregulowania związane z zakazem aborcji. Potwierdza to, iż religia a z nią normy i wartości, które z niej wynikają – nie ograniczają się jedynie do sfery prywatnej czy religijnej, ale obecne i aktywne są w życiu społecznym i państwowym. W związku z tym, Kościół jako jedna z instytucji funkcjonujących w ramach państwa, regularnie zabiera głos w debatach na temat spraw społecznych i moralnych, oddziałując tym samym na opinię społeczną oraz bardzo często także na kształt uregulowań prawnych [Suchocka 2018; Sowiński 2013, 46-47].

W ujęciu socjologicznym normy i wartości a z nimi religia jako ich źródło są fundamentem funkcjonowania każdej zbiorowości – każdego społeczeństwa, każdego państwa. Kształtują one nasz system wartości, nasze wzorce zachowań, ale przede wszystkim nas samych. Nie są skierowane do jednej konkretnej osoby, lecz dotyczą każdego człowieka – stąd też mówi się o ich powszechnym charakterze [Lubas 2017, 47; Mariański 2017, 245]. Piotr Sztompka podkreśla, iż wartości (kulturowe) to „reguły, których przedmiotem są pożądane, godne, słuszne cele działań” [Sztompka 2012, 216]. Te wartości, jak dodaje Janusz Mariański, wskazują, do czego ludzie powinni dążyć, z kolei normy – w jaki sposób powinni do tego celu zmierzać [Mariański 2019, 18]. Norma to „innymi słowy, ogólnie przyjęta, ustalona reguła, zasada, przepis, prawidło, standard, dyrektywa albo wzór postępowania (zachowania się, działania)”⁴. Funkcją tak rozumianych norm i wartości jest przede wszystkim uregulowanie zachowania jednostek oraz utrzymanie ładu społecznego a z nim zapewnienia pewnej spójności i integracji w odniesieniu do określonej grupy – czy to małej (rodzina, szkoła) czy też dużej (państwo) [Więckiewicz 2024, 36].

⁴ „Norma społeczna.”, <https://ozkultura.pl/wpis/1021/3> [dostęp: 21.08.2025].

Z kulturowego punktu widzenia, religia (a z nią normy i wartości) stanowi fundamentalny składnik tożsamości społeczeństw – to na normach i wartościach opiera się kultura. Oddziałują one na tradycje, obrzędy i zwyczaje a także sztukę i język. „Nie ma kultur bez religii ani religii bez kultury” [Jeżewski 2015, 57]. Z jednej strony normy i wartości kształtują kulturę, z drugiej zaś to kultura owe normy i wartości kreuje oraz ugruntowuje. Czynnikiem niezbędnym do tworzenia kultury jest posiadanie nie tylko pewnego poglądu na świat, na naturę, ale przede wszystkim posiadanie pełnej wizji człowieczeństwa – świadomości celów, jakie człowiek musi osiągnąć, by stać się uczestnikiem szeroko rozumianego życia społecznego [Zdybicka 1989, 95-96; Pasik 2025, 161]. Można wyróżnić tutaj szereg funkcji, jakie normy i wartości pełnią. Poza naczelnym ich znaczeniem w kształtowaniu tożsamości kulturowej oraz tworzeniu i przekazywaniu tradycji (funkcja kreacyjna i tożsamościowa), porządkują one życie społeczne – ustalają np. jak powinno się postępować w określonych sytuacjach (funkcja stabilizująca). Integrują społeczeństwo wokół wspólnych wartości a to w konsekwencji przyczynia się do tworzenia tzw. więzi społecznych i minimalizacji konfliktów (funkcja integracyjna). Normy i wartości posiadają tutaj również funkcję kontrolną, która umożliwia dokonywanie oceny zachowań. Religia promuje szereg pozytywnych norm i wartości, które dzięki kulturze przenikają do różnych aspektów naszego życia codziennego – często niezależnie od tego czy społeczeństwo jest religijne czy nie [Zdybicka 1989, 100-102, 106-107; Moskal 2010, 91-92].

Z perspektywy psychologicznej, normy i wartości, są ważnym elementem rozwoju człowieka – jego zachowań, motywacji oraz tożsamości. Mogą być one, jak wspomniano wyżej, m.in. mechanizmem służącym do odróżniania tego co dobre i złe – a więc kształtowania moralności i sumienia (funkcja kształtująca i regulacyjna). Pomagają one także podejmować człowiekowi decyzje oraz działania (funkcja motywacyjna) oraz budować relacje społeczne (funkcja adaptacyjna i integracyjna). Zgodnie z tzw. teorią rozwoju moralnego, normy i wartości (a z nimi religia) mogą wspomagać różne etapy dojrzewania człowieka w kontekście życia etycznego, religijnego, społecznego i państwowego [Dudzik i Nowak 2017, 9-13; Waszkiewicz 2016, 110-19].

W perspektywie politycznej normy i wartości są pewnego rodzaju podstawą dla funkcjonowania systemów demokratycznych – kształtują one kierunki działania instytucji publicznych oraz oddziałują na treść

obowiązującego prawa. Stanowią one także pewnego rodzaju wyznacznik dla życia społecznego w państwie. Za normy uznaje się tutaj zasady postępowania, które regulują relacje tak między obywatelami, jak i między obywatelami a państwem. Wśród nich wskazać można m.in. zasadę wolności, równości oraz praworządności. Z kolei wartości rozumiane są tutaj jako pewnego rodzaju idee, które nadają sens wskazanym normom. Wyróżnić można tutaj takie normy jak wolność, sprawiedliwość, wychowanie, godność osoby ludzkiej czy szeroko rozumiane dobro wspólne [Mariański 2005, 253-54]. Tak rozumiane normy i wartości pełnią szereg funkcji. Istotną jest tutaj m.in. funkcja integracyjna, która łączy ludzi (obywateli) wokół wspólnego systemu zasad (funkcja stabilizująca). Przyjęty i obowiązujący system norm i wartości w państwie pozwala na kontrolę tj. dokonywanie oceny działań podejmowanych w państwie z perspektywy społecznej, ale także etycznej oraz religijnej. Umożliwia to podjęcie ewentualnych kroków sprzeciwu i protestu w przypadku naruszeń. Normy i wartości bardzo często pełnią funkcję motywującą obywateli do podejmowania działań na rzecz dobra wspólnego oraz zaangażowania obywatelskiego – nie są one tylko jakimś dodatkiem, tłem dla działań podejmowanych w państwie, ale stanowią podstawę tych inicjatyw [Rusecki 1996, 517]. Stanowią także fundament legitymizacji władzy – państwo demokratyczne nie powinno tylko rządzić, ale rządzić i działać zgodnie z normami i wartościami uznawanymi przez obywateli – a te swoje źródło mają w religii. Normy i wartości przyczyniają się także do budowania zaufania społecznego oraz integracji społeczeństwa w obrębie wspólnoty. Państwa demokratyczne najczęściej charakteryzują się społeczeństwami pluralistycznymi, w których ludzie posiadają różne światopoglądy – a obowiązujące wspólne zasady niewątpliwie są silnym podłożem dla dobrze funkcjonującego życia społecznego [Mariański 2005, 204; Markowska-Przybyła 2011, 326-28; Szymczyk 1997, 114].

Podsumowując należy jednoznacznie wskazać, iż religia (a z nią Kościół) mimo pewnych różnic w podejściu poszczególnych perspektyw, są ważnym źródłem norm i wartości społecznych – przede wszystkim jako fundament moralny (etyczny), społeczny (integrujący), kulturowy i tożsamościowy. Ich oddziaływanie nie musi oznaczać dominacji, lecz może pełnić wskazane wyżej funkcje, tj. m.in. funkcję kreacyjną, kształtującą, integrującą, regulacyjną, stabilizującą, motywacyjną, kontrolną – o ile oczywiście respektowane są przy tym zasady państwa demokratycznego dotyczące neutralności

światopoglądowej i wolności jednostki. Demokracja pozbawiona norm i wartości, które źródło mają w religii straciłaby swój sens, będąc pustą strukturą pozbawioną moralnego i społecznego fundamentu [Węgrzecki 2019, 114; Szulakiewicz 2023, 18-26].

Istotnym z punktu widzenia celu niniejszego artykułu jest wskazanie, iż normy i wartości wyznaczają także ramy debaty publicznej. Jak zostało to scharakteryzowane wyżej – z jednej strony normy i wartości kształtują relacje społeczne, z drugiej zaś zapewniają równowagę między wolnością jednostki a odpowiedzialnością państwa za wspólnotę. Problem pojawia się, gdy te dwie strony ze sobą nie współgrają – co często ma miejsce na gruncie różnic w interpretacji i hierarchizacji poszczególnych norm i wartości. Rosnący pluralizm – wielokulturowość, zmienność poglądów oraz prądy sekularyzacyjne a przy tym jednoczesny dynamiczny rozwój społeczeństwa obywatelskiego powodują, że to, co dla jednych jest fundamentem moralności, przez innych postrzegane jest jako forma ideologicznego nacisku [Marianiński 2017, 249, 373-74; Szast 2023, 7-9; Motyka 2023, 13-18; Bałandynowicz 2024, 71-111]. Normy i wartości wywodzące się z religii – choć ugruntowane ideowo, historycznie, kulturowo, społecznie, prawnie i państwowo – coraz częściej spotykają się z krytyką w imię pluralizmu i błędnie rozumianej wolności. Wśród przykładów tej „napiętej relacji” są współczesne spory dotyczące m.in. prawa do życia.

2. Wokół ochrony życia od momentu poczęcia

Życie człowieka – niezależnie od etapu jego rozwoju, kondycji zdrowotnej czy społecznego statusu – powszechnie uznawane jest za wartość nadrzędną, która wymaga szczególnej troski i ochrony [Duniewska 2023, 6]. Istotne jest, iż prawo do życia nie wynika jedynie z przepisów prawa, określonej tradycji religijnej czy światopoglądu, ale stanowi uniwersalne prawo przysługujące każdemu człowiekowi z samego faktu jego istnienia [Duniewska. 2023, 6-12; Zieliński 2019, 107-108, 120, 124]. W dobie intensywnych debat na temat potrzeby ochrony życia coraz częściej i intensywniej ujawniają się spory światopoglądowe, w których ścierają się odmienne wizje człowieka oraz jego godności – a z tym odmienne rozumienie uniwersalnych norm i wartości społecznych [Debita 2016, 212; Węgrzecki 2019, 115]. W centrum tych sporów znajdują się pytania o to, jakie normy i wartości

społeczne wynikają z zasady nienaruszalności życia ludzkiego od momentu poczęcia? W jaki sposób ochrona życia od momentu poczęcia uzasadniona jest w państwie polskim? Czy owa ochrona jest zgodna z zasadami demokracji, pluralizmu i wolności światopoglądowej? Jakie argumenty (zwłaszcza w kontekście praw człowieka, norm i wartości społecznych) przedstawiają zwolennicy pełnej ochrony życia oraz jej przeciwnicy? Jaką rolę odgrywa tutaj religia i Kościół? Czy obecnie obowiązująca ochrona życia od momentu poczęcia przyczynia się do umacniania uniwersalnych norm i wartości społecznych, czy może częściej prowadzi do konfliktu w tym zakresie?

Zasada nienaruszalności życia ludzkiego od momentu poczęcia, jak zgodnie wskazuje wielu autorów, w tym m.in. Jan Paweł II, Janusz Mariański, Janusz Węgrzecki, jest jedną z najważniejszych norm i wartości etycznych, społecznych i prawnych. Stanowi ona podstawę dla funkcjonowania współczesnych społeczeństw i państw. Wartość ta wyraża się w przyrodzonej godności osoby ludzkiej i prawie do życia jako podstawowym prawie człowieka oraz przekłada się na normy dotyczące troski o drugiego człowieka, społecznej wartości macierzyństwa, odpowiedzialności za dobro wspólne – nie tylko przez jednostkę, ale również przez społeczeństwo i państwo (EV 2) [Mariański 2005, 214; Węgrzecki 2019, 118, 122; Piwowarski 1999, 185-87; Müller 2023, 23; Bauer 2023, 268-77]⁵. W państwie polskim, ochrona życia od momentu poczęcia posiada uzasadnienie w wymiarze ideowo-historyczno-kulturowym, prawno-instytucjonalnym, jak i społecznym. Uzasadnienie ideowe opiera się na przekonaniu o przyrodzonej godności każdej istoty ludzkiej (niezależnie od etapu jej rozwoju). Wartość ta wynika zarówno z fundamentów etyki i moralności chrześcijańskiej (przykazanie „Nie zabijaj”), jak również ze świeckich koncepcji, w których prawo do życia uznawane jest za uniwersalne i stanowi podstawę dla wszystkich innych praw (CA 47) [Duniewska 2023; 6-12; Zieliński 2019, 107-108, 120, 124]⁶.

⁵ Ioannes Paulus PP. II, *Litterae encyclicae Venerabilibus in Episcopatu Fratribus Clericisque et Religiosis Familiis, Ecclesiae Catholicae Fidelibus universis necnon bonae voluntatis hominibus saeculo ipso Encyclicis ab editis litteris «Rerum novarum» transacto Centesimus annus* (01.05.1991), AAS 83 (1991), s. 793-867; tekst polski: *Encyklika Centesimus annus Ojca Świętego Jana Pawła II do czcigodnych braci w episkopacie, do kapłanów i rodzin zakonnych, do wiernych kościoła katolickiego i wszystkich ludzi dobrej woli w setną rocznicę encykliki Rerum novarum*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1991 [dalej: CA], nr 47.

⁶ Szerzej nt. prawa do życia: Lang 2021.

W aspekcie historyczno-kulturowym, silna wartość prawa do życia na przestrzeni lat a z nią znacząca rola religii i Kościoła w zakresie kształtowania i umacniania norm i wartości oraz moralności społecznej przyczyniły się do tego, że ochrona życia (od momentu poczęcia) stała się trwałym elementem tożsamości kulturowej i narodowej [Cudak 2014, 59-60, 62-66; Krukowski 2015, 63, 69-72]⁷. Z kolei uzasadnienie prawno-instytucjonalne ochrony życia znajduje wyraz zarówno w dokumentach międzynarodowych, jak Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, jak również w aktach europejskich i krajowych. Wśród nich należy wskazać przede wszystkim art. 38 Konstytucji RP, który zapewnia każdemu człowiekowi prawną ochronę życia oraz orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego wskazujące, iż przedmiotowa ochrona obejmuje życie od momentu poczęcia (również to w fazie prenatalnej) [Lang 2021, 69-78; 94-99; Debita 2016, 216]. Wreszcie, w wymiarze społecznym, ochrona życia od poczęcia i obrona tej kwestii, z jednej strony odwołuje się do przytoczonych tu wartości, z drugiej zaś kształtuje i wzmacnia normy i postawy sprzyjające solidarności międzyludzkiej, odpowiedzialności za drugiego człowieka oraz wspieraniu rodzin. Wskazać można w tym miejscu, iż jest to również wyraz troski o moralny fundament wspólnoty demokratycznej [Cudak 2014, 59-60, 62-66; Kowalczyk 2021, 13-14, 16-18]⁸.

W związku z tak przedstawiającym się uzasadnieniem dla kwestii ochrony życia od momentu poczęcia, które niewątpliwie można uznać za pełne uzasadnienie, wskazać należy bezsprzecznie, iż przedmiotowa ochrona w Polsce zgodna jest z zasadami państwa demokratycznego, pluralizmu oraz wolności światopoglądowej. W demokratycznym porządku normatywnym możliwie jest stanowienie prawa, które uwzględniając różnorodność poglądów – chroni normy i wartości uznawane za fundamentalne, a taką wartością niewątpliwie jest życie. Podkreślić należy, że ochrona ta nie narzuca jednej wizji światopoglądowej czy religijnej, lecz odwołuje się do powszechnie uznanych i obowiązujących od dawna norm i wartości, tj. niezbywalnej

⁷ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes* (07.12.1965), AAS 58 (1966), p. 1025-115; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, tekst polski, nowe tłumaczenie, Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606, nr 53.

⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483, art. 71 ust. 2.

godności ludzkiej czy prawa do istnienia. Ponadto, obowiązujące przepisy prawne nadal przewidują wyjątki i procedury, które pozwalają na uwzględnienie trudnych sytuacji jednostek i wyjątki od zakazu aborcji w tym zakresie [Pietrzak 2013, 145-46; Duniewska 2023, 6-9; Zieliński 2019, 107-108]⁹ – co też nawiązuje do pluralizmu i poszanowania wolności osobistej.

W kontekście argumentów pojawiających się zarówno w wieloletnich debatach, jak i we współczesnych dyskusjach, warto podkreślić, iż kwestia ochrony życia od momentu poczęcia pozostaje zagadnieniem bardzo złożonym. Z tego też względu, dalsza analiza skoncentrowana zostanie na wskazaniu najistotniejszych argumentów, które odnoszą się do roli tej ochrony w kształtowaniu norm i wartości społecznych oraz jej znaczenia w ramach państwa demokratycznego. Jak zauważa Michał Drożdż, można wyróżnić dwa główne obszary tych dyskusji. Pierwszy postrzega życie ludzkie w sposób wybiórczy i relatywny – nie uznaje człowieka za osobę od momentu poczęcia, lecz koncentruje się na „sytuacjach”, w których ten człowiek się znajduje. W tej perspektywie życie ludzkie nie jest wartością absolutną, lecz zależną od okoliczności czy opinii. Drugie podejście to tzw. nurt *pro-life*, nurt personalistyczny obejmujący ruchy społeczne i prorodzinne, które chronią wartość życia od chwili poczęcia do naturalnej śmierci. Człowiek zawsze traktowany jest tutaj jako osoba [Drożdż 2015, 26-27; Węgrzecki 2019, 99]. Podejście to charakterystyczne jest dla zwolenników ochrony życia od chwili poczęcia. Obszary te (nurt *pro-life* charakterystyczny dla zwolenników ochrony życia oraz nurt relatywny charakterystyczny dla przeciwników tej ochrony), w odwołaniu do rozumienia pojęcia godności ludzkiej, można podzielić na pewnego rodzaju bloki argumentacyjne – dotyczące statusu ontologicznego i moralnego człowieka, norm i wartości, roli kobiety i jej praw, konsekwencji społecznych i kulturowych oraz prawa i demokracji [Paradowski 2006, 5-16; Stefaniuk 2013, 316; Duniewska 2023, 6-8]¹⁰. W przypadku bloku związanego ze statusem ontologicznym i moralnym człowieka, zwolennicy ochrony życia wskazują, iż każda osoba od momentu poczęcia posiada godność i prawo do życia. Podkreślają, że nawet biologia

⁹ Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, Dz. U. z 2022 r., poz. 1575 [dalej: u.p.r.], art. 1, 4a.

¹⁰ „Legalizacja aborcji: argumenty za i przeciw.”, <https://admed.org.pl/blog/legalizacja-aborcji-argumenty-za-i-przeciw> [dostęp: 04.09.2025].

i antropologia potwierdzają, iż życie ludzie rozpoczyna się w momencie zapłodnienia [Pietrzak 2013, 145-46; Bassa 2008, 134-36, 140-43; Soniewska 2021, 8-10]. Wśród argumentów przeciwnych podnoszona jest tzw. niejednoznaczność statusu płodu. Zdaniem oponentów do pewnego etapu rozwoju nie można mówić o osobie ludzkiej, w związku z tym ochrona życia powinna ich zdaniem być uzależniona od kontekstu i decyzji kobiety [Soniewska 2021, 9-13]. Argument ten mając na uwadze m.in. uniwersalne deklaracje i obowiązujące prawa nie znajduje jednak swojego uzasadnienia. Drugi blok argumentacji odwołuje się bezpośrednio do źródła wartości i wynikających z nich norm. Zwolennicy wskazują, iż ochrona życia to wartość absolutna i niezależna od okoliczności – wypływa ona z godności człowieka i jest nienaruszalna [Duniewska 2023, 6-11; Soniewska 2021, 12 16-18]. Z kolei przeciwnicy, podkreślają, iż wartości są względne i zależą od sytuacji. Wobec tego ochrona życia może podlegać pewnym negocjacjom. Mając na uwadze obecny stan rzeczy, tak też właśnie jest w obowiązującym porządku prawnym demokratycznego państwa, jakim jest Polska. Obecne ustawodawstwo zakłada pewne wyjątki w odstępstwie od zakazu aborcji – dlatego argumenty przeciwników ochrony życia od momentu poczęcia w tym zakresie też nie znajdują swojego pełnego uzasadnienia (art. 4a u.p.r.) [Soniewska 2021, 17-18]. Kolejny aspekt w debatach związany jest z rolą kobiety i jej prawami – obrońcy podkreślają tutaj wyjątkową rolę kobiet jako matek, które społeczeństwo i państwo powinno wspierać. Ich zdaniem prawo do życia zdecydowanie przewyższa prawo do aborcji [Niżnik-Mucha 2023; Soniewska 2021, 16-18]. Innego zdania są oponenti, którzy uważają, że kobieta ma prawo decydować o swoim ciele i życiu. Argumentacja ta pomija fakt, iż ciąża dotyczy nie tylko kobiety i jej ciała, ale także odrębnego – już rozwijającego się życia ludzkiego, które posiada wolność i godność. Wolność osobista kobiet, o której tak głośno mówią przeciwnicy ochrony życia, nie może oznaczać prawa do pozbawienia życia drugiego człowieka, tym bardziej bezbronnego [Soniewska 2021, 15-17; Pietrzak 2013, 145-46, 162; Węgrzecki 2019, 96]. Dyskusje między zwolennikami prawa do życia oraz jego przeciwnikami nie dotyczą jedynie kobiet oraz poczętych dzieci i ich praw, ale także społeczeństwa – konsekwencji społecznych, kulturowych oraz prawnych dla państwa demokratycznego. Według przedstawicieli nurtu *pro-life*, ochrona życia wzmacnia etos solidarności społecznej oraz odpowiedzialności i poszanowania bezbronnych

– dzięki temu spójność norm i wartości w społeczeństwie zostaje zachowana. Zaś zdaniem przedstawicieli nurtu relatywnego, obecnie obowiązujące restrykcyjne prawo może przyczynić się do cierpienia kobiet oraz rozwoju podziemia aborcyjnego i społecznego wykluczenia (kobiet decydujących się na zabieg aborcji oraz lekarzy wykonujących takie zabiegi). Ich zdaniem normy i wartości powinny zostać dostosowane do współczesnych wyzwań. Tak przedstawiająca się argumentacja zakłada, że prawo powinno dostosowywać się do presji społecznych zamiast kształtować postawy moralne oraz chronić fundamentalne normy i wartości. Istnienie potencjalnie negatywnych skutków nie usprawiedliwia w żaden sposób legalizacji czynów moralnie nieakceptowanych (EV 6, 19, 70, 93) [Jończyk 2008, 81-84; Szczygieł 2020; Chrowicz 2011, 112-13, 118]. Zmierzając do podsumowania tego wątku, należy zaznaczyć, iż demokratyczne państwo ma pełne uprawnienie chronić życie, zwłaszcza bezbronne. Taka ochrona nie wyklucza pluralizmu, lecz stanowi wyraz odpowiedzialności państwa za podstawowe prawa (normy i wartości) przysługujące każdemu człowiekowi. Z kolei narzucanie jednego światopoglądu (tutaj: zwolenników aborcji na życzenie) jest sprzeczne z neutralnością państwa i może prowadzić do wykluczenia osób, które kierują się uprawnionym systemem norm i wartości. W demokratycznym państwie pluralizm nie oznacza relatywizmu moralnego, lecz zakłada wzajemny szacunek dla różnych przekonań, przy jednoczesnym uznaniu nienaruszalnej wartości życia każdego człowieka [Pietrzak 2013, 145-46, 151; Duniewska 2023, 7, 9].

Reasumując, należy podkreślić, że w trwających na przestrzeni lat debatach i sporach dotyczących ochrony życia od chwili poczęcia, pojawiają się argumenty zarówno jej zwolenników jak i przeciwników. Niemniej jednak, w Polsce jako państwie demokratycznym utrzymuje się wyraźna tendencja do uznawania ochrony życia od momentu poczęcia jako elementu fundamentalnego ładu moralnego i prawnego, zgodne z zasadami konstytucyjnymi [Duniewska 2023, 7-8; Krucina 1995, 49-52, 59-60]. W tym kontekście religia, a z nią nauczanie Kościoła, stanowi istotne źródło norm i wartości społecznych. Głos Kościoła w tej sprawie znajduje swoje uzasadnienie w konstytucyjnym i konkordatowym prawie do obecności Kościoła w przestrzeni publicznej, w tym do wyrażania swojego stanowiska w sprawach etycznych czy społecznych [Mariański 1996, 89-90; Suchocka 2018]. Religia i Kościół w rozmowach wokół kwestii ochrony życia odgrywają

bardzo znaczącą rolę – jako strażnicy norm i wartości opartych na godności ludzkiej i nienaruszalności życia od poczęcia [Mazurkiewicz 2012, 14]. Obowiązująca w Polsce ochrona życia od momentu poczęcia wpisuje się w uniwersalne wartości i jest w pełni do pogodzenia z zasadami demokratycznego państwa, ponieważ nie narzuca określonego światopoglądu, ale chroni najbardziej podstawowe dobro jakim jest życie ludzkie. Spory i konflikty społeczne, które przy tym problemie pojawiały się i w ostatnim czasie nasiliły wynikają przede wszystkim z różnic w rozumieniu wolności jednostki a z nią zakresu ingerencji państwa w sferę norm i wartości.

3. Religia a wartości uniwersalne i państwowe – rola Kościoła w ochronie norm i wartości

Współczesność, jak zauważa Tadeusz Panuś, przynosi człowiekowi szerokie spektrum możliwości rozwoju, ale jednocześnie stawia go w obliczu licznych wyzwań i zagrożeń. Coraz silniej dostrzegalny pluralizm idei, poglądów, norm i wartości – zarówno w skali globalnej, europejskiej, jak i krajowej – oddziałuje na jednostkę i jej zachowania, ale także na funkcjonowanie społeczeństwa i państwa – idąc dalej, również na rolę religii i Kościoła w tym zakresie. Z jednej strony umożliwia to otwarcie się na nowe przestrzenie dla wolności i samorealizacji, z drugiej zaś – prowadzi do pewnej dezorientacji aksjologicznej, osłabienia powszechnie akceptowanych fundamentalnych norm i wartości bądź też różnego ich pojmowania [Panuś 2007; Dłuska 2017, 351; Pasik 2024, 180-81; Pasik 2025, 62; Mariański 2001, 113-15; Tenże 2017, 249]. W rezultacie coraz częściej dochodzi do napięć – zwłaszcza między wolnością jednostki a ochroną norm i wartości społecznych¹¹, co znajduje wyraz m.in. w przytoczonym tu sporze wokół ochrony życia od chwili poczęcia. Kwestia ta ujawnia fundamentalny dylemat współczesnych społeczeństw i demokracji, tj. jak pogodzić wolność wyboru z potrzebą (a coraz częściej i koniecznością) ochrony fundamentalnych norm i wartości, które kształtują m.in. tożsamość ideowo-kulturową i moralny ład społeczny a z nimi demokrację.

W kontekście współczesnych debat społecznych, religia pełni istotną rolę w kształtowaniu oraz ochronie zarówno wartości uniwersalnych, jak i tych

¹¹ Szerzej nt. napięć wokół norm i wartości zob. Rusecki 1996, 511-20.

państwowych. Co istotne wartości te są w pewnym sensie spójne. Odnoszą się one m.in. do godności człowieka, odpowiedzialności i prawa do życia [Węgrzecki 2019, 115]. Choć wywodzą się z doktryn religijnych, pozostają spójne z zasadami państwa demokratycznego (z zapisami konstytucyjnymi). Stąd też istotnym jest, podkreślenie, że religia (a z nią głos Kościoła) nie może być postrzegana jako czynnik wykluczający czy narzucający normy i wartości, ale jako element wzmacniający te zasady a z nimi spójność społeczną i aksjologiczne podstawy demokracji [Marianiński 2017, 256]. Jak to przekłada się na praktykę w odwołaniu do omówionego wyżej obszaru spornego w kwestii norm i wartości?

Kościół, jako instytucja religijna i społeczna, nie tylko promuje normy i wartości wynikające z wiary, ale uczestniczy również w dyskusjach publicznych na temat kształtu uregulowań prawnych, nauczania i wychowania czy też organizacji szeroko rozumianego życia społecznego [Marianiński 1996, 89-90; Tenże 2005, 206, 254-55, 276; Tenże 2017, 252-53, 284; Mazurkiewicz 2012, 8, 14; Sowiński 2021, 92]. Tak rozumiana rola religii i Kościoła nie polega na ingerencji w autonomię państwa oraz jego pluralizm i wolność światopoglądową, lecz na przypominaniu o normach i wartościach, które choć zakorzenione są w religii – mają charakter uniwersalny a dodatkowo są zgodne z prawem i wzmacniają struktury społeczne a z nimi demokratyczne państwo oraz istotę ładu moralnego [Węgrzecki 2019, 110, 118, 121, 147]¹². Podejmowane, w związku z tym, działania przez Kościół są odpowiedzią na coraz mocniej odczuwalny relatywizm moralny spowodowany rosnącym pluralizmem światopoglądowym oraz różnymi interpretacjami i sposobami realizacji podstawowych norm i wartości społecznych [Węgrzecki 2019, 206; Marianiński 2005, 276-77].

Zakończenie

Celem niniejszego artykułu była próba odpowiedzi na pytanie dotyczące roli religii (i Kościoła) jako źródła norm i wartości w państwie demokratycznym. Odpowiadając na to pytanie, w nawiązaniu do podjętych rozważań, należy jednoznacznie stwierdzić, że religia, a w szczególności

¹² Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005, nr 197.

Kościół, odgrywa istotną rolę w kształtowaniu norm i wartości społecznych – w kształtowaniu ładu aksjologicznego stanowiącego istotny fundament życia społecznego w państwie demokratycznym [Mariański 1996, 85, 89]. Podnosząc w debatach normy i wartości uniwersalne, Kościół wspiera rozwój społeczeństwa i państwa, ale również przypomina o etycznych granicach wolności – o wolności neutralnej w jej pozytywnym wymiarze. Taka wolność nie oznacza neutralności od uniwersalnych norm i wartości [Węgrzecki 2019, 94, 97; Dylus 2012, 22-23]. Patrząc na te kwestie z perspektywy długofalowej, religia (i Kościół) jako źródło norm i wartości nie tylko nie zagrażają państwu demokratycznemu, ale mogą je również wzmacniać – przez budowanie wspólnoty opartej na trwałych i spójnych zasadach (normach i wartościach) [Mariański 2005, 206, 254-55; Rusecki 1996, 517].

PIŚMIENNICTWO

- Balandynowicz, Andrzej. 2024. *Podmiotowość człowieka a tożsamość prawa*. Warszawa: Wydawnictwo Każdy Format Sp. z o.o.
- Bassa, Bożena. 2008. „Prawo do życia nienaruszalnym prawem człowieka.” *Studia nad Rodziną* 12 (22-23), nr 1-2:133-43.
- Bauer, Nicolas. 2023. „John Paul II, the right to life and abortion.” *Chrześcijaństwo. Świat. Polityka – Zeszyty Społecznej Myśli Kościoła* 27:268-77.
- Burgoński, Piotr. 2014. „Modele relacji między religią i polityką.” W *Religia i polityka. Zarys problematyki*, red. Piotr Burgoński, i Michał Gierycz, 216-39. Warszawa: Instytut Politologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Wydawnictwo Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Chyrowicz, Bartosz. 2011. „Tolerancja musi boleć. O sporze między zwolennikami a przeciwnikami aborcji.” *Więź* 5-6:110-18.
- Cudak, Sławomir. 2014. „Kulturotwórcze funkcje współczesnej rodziny w Polsce.” *Pedagogika Rodziny* 4/3:59-69.
- Debita, Magdalena. 2016. „Ochrona życia poczętego w Konstytucji RP.” *Kortowski Przegląd Prawniczy* 3:212-17.
- Dłuska, Karolina. 2017. „Nauka religii w szkole publicznej – kościelny przywilej czy służba demokracji?” *Nurt SVD* 2:343-52.
- Drożdż, Michał. 2015. „Obszary dyskursu o wartości ludzkiego życia.” *Studia Socialia Cracoviensia* 2 (13):25-39.
- Dudzik, Iwona, i Sylwia Nowak. 2017. „Rola wartości w życiu człowieka. Na podstawie przeprowadzonych badań własnych.” W *Rola wartości etycznych we współczesnym świecie. Wartości etyczne współczesnego człowieka (cz. I)*, red. Iwona Dudzik,

- Barbara Czuba, i Krzysztof Rejman, 9-22. Jarosław: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu.
- Duniewska, Zofia. 2023. „Godność, życie i zdrowie człowieka – między wieloznacznością a jednoznacznością.” *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica*, nr specjalny, 6-16.
- Dylus, Aniela. 2012. „Kościół i wspólnota polityczna. Refleksje posoborowe.” *Chrześcijaństwo. Świat. Polityka – Zeszyty Społecznej Myśli Kościoła* 13 (1):21-25.
- Gil, Damian. 2024. „Dekalog a współczesne prawo karne.” *Krakowskie Studia Małopolskie* 4 (44):194-215.
- Jeżewski, Michał. 2015. „Korelacja między kulturą a religią.” *Fides et Ratio* 4 (24):57-63.
- Jończyk, Agata. 2008. „Dziecko poczęte jako przedmiot ochrony na gruncie art. 152 i 153 Kodeksu Karnego.” *Palestra* 4:79-84.
- Kolibski, Czesław. 2009. *Państwo i Kościół od I do XX wieku*. Lublin: Wydawnictwo Agencja Reklamowa Garamond.
- Kowalczyk, Stanisław. 2021. „Solidarność jako zasada życia społecznego w nauczaniu Jana Pawła II.” *Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym* 14, nr 1:13-19.
- Krucina, Jan. 1995. „Wartość życia drogą demokracji poprawionej.” W *Życie – dar nienaruszalny. Wokół encykliki Evangelium vitae*, red. Antoni Młotek, i Tadeusz Reroń, 49-61. Wrocław: Papieski Fakultet Teologiczny.
- Krukowski, Józef. 1996. „Państwo światopoglądowo neutralne?” W *Problemy współczesnego Kościoła*, red. Marian Rusecki, 29-33. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Krukowski, Józef. 2015. „Kultura a prawo w społeczeństwie pluralistycznym.” *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie* 8:63-75.
- Lang, Marta. 2021. *Prawo do życia w świetle standardów praw człowieka*. Toruń: Jagielloński Instytut Wydawniczy.
- „Legalizacja aborcji: argumenty za i przeciw.” <https://admed.org.pl/blog/legalizacja-aborcji-argumenty-za-i-przeciw> [dostęp: 04.09.2025].
- Lubas, Karolina. 2017. „Normy społeczne jako niezbędnik życia każdego człowieka. Analiza problemu na przykładzie norm moralnych.” *Rynek – Społeczeństwo – Kultura* 2 (23):47-50.
- Mariański, Janusz. 1996. „Kościół zagrożeniem czy szansą dla społeczeństwa obywatelskiego?” W *Problemy współczesnego Kościoła*, red. Marian Rusecki, 83-91. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Mariański, Janusz. 2001. „Pluralizm religijny szansą czy zagrożeniem dla Kościoła.” *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 1 (9):113-27.

- Mariański, Janusz. 2005. *Kościół katolicki w Polsce a życie społeczne*. Lublin: Wydawnictwo Gaudium.
- Mariański, Janusz. 2012. „Kościół katolicki w przestrzeni życia publicznego.” W *Religia i Kościół w społeczeństwie demokratycznym i obywatelskim w Polsce. Między losem a wyborem*, red. Józef Baniak, 75-101. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Mariański, Janusz. 2017. *Godność ludzka w kontekście społecznym. Szkice ze społecznego nauczania Kościoła katolickiego*. Lublin: Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium.
- Mariański, Janusz. 2019. „Wartości codzienne, sensotwórcze i ostateczne w świadomości maturzystów puławskich.” W *Małe miasta. Codziennność*, red. Mariusz Zemło, 15-50. Białystok–Głogów Małopolski–Supraśl: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Markowska-Przybyła, Urszula. 2011. „Kapitał społeczny – wybrane aspekty.” *Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 152:325-34.
- Maroń, Grzegorz. 2022. „Miejsce Dekalogu w polskim porządku prawnym.” *Prawo i Więź* 2 (40):199-228.
- Mazurkiewicz, Piotr. 2001. *Kościół i demokracja*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Mazurkiewicz, Piotr. 2012. „Niepolityczna polityczność Kościoła.” *Chrześcijaństwo. Świat. Polityka – Zeszyty Społecznej Myśli Kościoła* 13 (1):5-20.
- Moskal, Piotr. 2010. „Pytanie o istotę religii i jej miejsce w kulturze.” *Roczniki Kulturoznawcze* 1:83-94.
- Motyka, Marek A. 2023. „Problem dehermetyzacji więzi międzyludzkich.” W *Relacje społeczne młodzieży*, red. Mateusz Szast, 11-26. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Müller, Gerhard L. 2023. „Papież jako strażnicy ludzkiej godności.” *Chrześcijaństwo. Świat. Polityka – Zeszyty Społecznej Myśli Kościoła* 27:9-24.
- Niżnik-Mucha, Agata. 2023. „Problem przerywania ciąży – perspektywa konstytucjonalnoprawna (wybrane zagadnienia).” *Przegląd Prawa Publicznego* 12:42-60.
- „Norma społeczna.” <https://ozkultura.pl/wpis/1021/3> [dostęp: 21.08.2025].
- „Normy.” <https://sjp.pwn.pl/szukaj/normy.html> [dostęp: 22.08.2025].
- Panuś, Tadeusz. 2007. „Katechizacja, ewangelizacja, kształtowanie człowieka.” <http://www.miesiecznik.znak.com.pl/6282007ks-tadeusz-panuskatechizacja-ewangelizacja-ksztaltowanie-czlowieka/> [dostęp: 05.09.2025].
- Paradowski, Ryszard. 2006. „Pro choice i pro life – rozbieżne dyskursy. Przyczynek do problemu debaty i konstruowania obiektywności.” *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne* 1:5-16.

- Pasik, Karolina. 2024. „Rola Kościoła (i jego relacji z państwem w budowaniu kapitału społecznego.” *Warszawskie Studia Teologiczne* 27, nr 2:164-89.
- Pasik, Karolina. 2025. *Legitymizacja nauki religii w szkole publicznej w III Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Elipsa i Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Pietrzak, Helena. 2013. „Prawo do życia, jego nienaruszalność i nierozporządzalność. Aspekty prawno-karne.” *Prawo Kanoniczne* 56, nr 2:145-64.
- Piwowski, Władysław. 1999. „Podstawowe kierunki nauczania społecznego Jana Pawła II.” W *Kościół-socjologia-statystyka*, red. Lucjan Adamczuk, Elżbieta Firlit, Andrzej Ochocki, i Tadeusz Zembrzusi, 184-97. Warszawa: Wydawnictwo Fundacji ATK.
- Rusecki, Marian. 1996. „Co to są wartości chrześcijańskie.” W *Problemy współczesnego Kościoła*, red. Marian Rusecki, 511-20. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Soniewska, Marta. 2021. „Spór o dopuszczalność przerywania ciąży z perspektywy etycznej i filozoficznoprawnej (komentarz do wyroku TK w sprawie K 1/20).” *Państwo i Prawo* 8:6-23.
- Sowiński, Sławomir. 2013. „Kościół w sferze publicznej. Pewna strategia i jej ograniczenia.” *Chrześcijaństwo – Świat – Polityka. Zeszyty Społecznej Myśli Kościoła* 15-16:38-52.
- Sowiński, Sławomir. 2021. *Dobra nowina w czasach „dobrej zmiany”. Kościół katolicki w sferze publicznej współczesnej Polski w latach 2015-2018*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Stefaniuk, Małgorzata. 2013. „Etyczne dylematy prawa (kara śmierci, aborcja i eutanazja) w świetle badań polskiej opinii publicznej.” *Studia Iuridica Lublinensia* 19:309-29.
- Suchocka, Hanna. 2018. „W obronie państwa prawa potrzebny jest głos Kościoła.” <https://wiesz.pl/2018/10/18/hanna-suchocka-w-obronie-panstwa-prawa-potrzebny-jest-glos-kosciola/> [dostęp: 04.09.2025].
- Szast, Mateusz. 2023. „Słowo wstępne.” W *Relacje społeczne młodzieży*, red. Mateusz Szast, 7-9. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Szczygieł, Adrianna. 2020. „Prawo kobiet do aborcji w świetle niektórych uregulowań na przestrzeni wieków i w Polsce.” <https://ingremio.org/wydania-in-gremio/2020/in-gremio-143/prawo-kobiet-do-aborcji-w-swietle-niektorych-uregulowan-na-przestrzeni-wiekow-i-w-polsce/> [dostęp: 04.09.2025].
- Sztompka, Piotr. 2012. *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Szulakiewicz, Marek. 2023. „Demokracja i religia w trosce o wartości.” *Humaniora. Czasopismo Internetowe* 1 (41):15-26.

- Szymczyk, Jan. 1997. „Pojęcie zasady społecznej w kontekście dobra wspólnego w ujęciu przedstawicieli szkoły lubelskiej.” *Roczniki Nauk Społecznych* 25, z. 1:111-24.
- Szymczyk, Jan. 2019. „Socjologiczne rozumienie wartości w aspekcie relacjonistycznym.” *Zeszyty Naukowe KUL* 247, nr 3:35-54.
- „Wartość.” <https://sjp.pwn.pl/szukaj/warto%C5%9B%C4%87.html> [dostęp: 22.08.2025].
- Waszkiewicz, Adrian Andrzej. 2016. „Tematyka wartości z perspektywy psychologicznej – przegląd teoretyczny.” *Hybris*: 13:106-23.
- Węgrzecki, Janusz. 2019. *W obronie rozumu politycznego. Myśl Josepha Ratzingera/Benedykta XVI*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Więckiewicz, Bogdan. 2024. „Przegląd teorii wartości.” W *Młodzież wobec wartości*, red. Piotr Magier, 33-49. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Zdybicka, Zofia J. 1989. „Rola religii w kulturze.” W *Nauka – światopogląd – religia*, red. Zofia J. Zdybicka, 95-109. Warszawa: Wydawnictwo Verbinum.
- Zieliński, Sebastian. 2019. „Rozumienie godności i jej znaczenie w procesie stanowienia i stosowania prawa. Propozycja testu zgodności regulacji prawnych z zasadą godności człowieka.” *Przegląd Sejmowy* 153, nr 4:107-27.